Dalia Marija Stančienė

DOROVINIŲ GALIŲ FENOMENOLOGINĖ ĮŽVALGA: VERTYBINIS UGDYMO ASPEKTAS

Žmonės nebežiūri vienas į kitą, tačiau tam yra institutai.
Jie nebeliečia vienas kito, tačiau tam yra kontaktinė terapija.
Jeanas Baudrillardas [1, p. 21].

Anotacija. Straipsnyje vertybiniu ugdymo aspektu gvildenama sąžinės, kaltės ir atgailos fenomenologinė įžvalga. Ontologiniu gerų / blogų veiksmų ir poelgių pagrindu analizuojami sąžinės priimami sprendimai bei atskleidžiama dorovės svarba, perteikiant moralės normas, kurios padeda sąžinei teisingai apsispręsti. Aptariamos E. Husserlio, M. Heideggerio, M. Schelerio ir K. Wojtyłos fenomenologinių metodų taikymo galimybės ugdymo procese.

Raktažodžiai: sąžinė, kaltė, atgaila, vertybės, ugdymo fenomenologinė įžvalga.

Problemos aktualumas. Fenomenologinė dorovinių galių analizė Lietuvos pedagogikos nepakankamai atskleista. Ji naujai interpretuoja dvasinės kultūros svarbą ugdymo procese. Taikant fenomenologinę redukciją yra atskleidžiamos žmogaus vertybinės orientacijos, kurios determinuoja asmens brandą. Fenomenologinio metodo taikymas ugdymo procese įteisina sąžinės dorovines normas, kuriomis asmuo grindžia savo veiksmus ir poelgius.

Tyrimo tikslas – atskleisti sąžinės, kaltės ir atgailos, kaip dorovinių galių, poveikį ugdant asmenybę.

Tyrimo objektu pasirinkta žmogaus vertybinės sąmonės sklaida ir gnoseologinė dorovinių vertybių nuostata.

Keliama problema analizuojama **fenomenologinės įžvalgos metodu**.

Fenomenologinių metodų taikymas šiuolaikinėje pedagogikoje praplečia jos funkcinius modelius, atskleidžia patyrimo svarbą ugdymo procese, dialogo vaidmenį praktiškai realizuojant didaktines idėjas. Fenomenologinė pedagogika, apibrėžusi ugdymą kaip veikimą į kito sąmonę, tiria ugdymo sklaidą konkretaus asmens patirtyje. Tyrimo rezultatai leidžia nustatyti doros dinamiką vertybių skalėje, asmens veiksmų vidinį priežastingumą ir motyvaciją, t. y. pažinti asmenybę pagal jos veikimo išraišką. Pagrindinis fenomenologinio metodo veikimo kriterijus ugdymo procese yra pagarba kitam asmeniui ir atsakomybė už jo atliktus veiksmus.

Naudojant fenomenologinį metodą pedagogikoje, svarbu atsižvelgti į ugdymo proceso intencionalumo (nukreiptumo į pasaulį) reikšmę. *Intencinis* nukreiptumas parodo, kaip sąmonė *perteka* į *kitą,* t. y. nagrinėja patį sąmonės aktą ir kartu intencijos objektą, kuris nebūtinai yra fizinis objektas, bet gali būti, pvz.: nuotaika, jausmai, išgyvenimai, vertybės ir t. t. Fenomenologija, atskleisdama žmogų per jo patirtį, ugdymą traktuoja ne kaip tam tikrų reakcijų sklaidą, ne kaip tinkamų elgesio įgūdžių formavimą, ne kaip receptų pateikimą įvairioms problemoms spręsti, bet kaip hierarchinės vertybių skalės išskleidimą, kuriomis remiasi ugdymo institucijos [10, p. 151].

Fenomenologo užduotis, pasak fenomenologijos pradininko E. Husserlio, išmokti matyti esmes ir, betarpiškai suvokiant jų struktūras, jas aprašyti. Betarpiškas suvokimas yra neatsiejamas nuo intencijos (kiekvienas veiksmas yra su kuo nors susijęs [13, p. 22], arba intencionalumo. Sąmonės nukreiptumą į išorinius objektus E. Husserlis vadina nukreiptumu į transcendenciją, o tai, kas yra sąmonės viduje, jis vadina imanencija. Tačiau reikia nepamiršti, kad fenomenologinio tyrimo metodo pagrindas yra intuityvus esmės (*eidos*) įžiūrėjimas, kur intuicija suprantama kaip pirmasis ir nepamainomas viso pažinimo šaltinis. Būtent intuicija samprotavimams pateikia prielaidas ir protas intuicijos dėka *pagauna tai,* ką jam apie save atskleidžia pasaulis. Tokią intuicijos veiklą E. Husserlis vadina *principų principu* [6, p. 78]. Kadangi intuicijos objektas yra *eidos*, tai mokslas, atliekantis šių objektų tyrimą, vadinamas eidetiniu mokslu. Šio mokslo pagrindas – eidetinė redukcija (įžvalga į daikto esmę), kurią atlikus gaunamas individualaus daikto ar reiškinio suvokimas. Eidetinė redukcija yra fenomenologinės redukcijos arba sąmonės veiklos aprašymo, kuris yra vienas iš svarbiausių fenomenologinio metodo dalių, pradžia. Be to, redukcijos būna įvairios, kaip: matematinė, psichologinė, sociologinė, transcendentalinė ir kt., kurios yra glaudžiai susijusios su refleksija (pirminio išgyvenimo stebėjimas ir aiškinimas) [7, p. 44]. Tyrėjai, atlikę redukavimo procedūras, gali suprasti, kas yra tiesa. Redukcija atveria reikšmių sritis, išsaugodama natūralią nuostatą (sąmonės santykį su kasdienio patyrimo pasauliu) [10, p. 44], ir todėl yra prieinama prie kiekvieno reiškinio esmės, kuri dar yra vadinama empirinio pasaulio struktūra. Penktojoje karteziškojoje meditacijoje E. Husserlis pabrėžia, jog nereikia įrodinėti, kad *kiekvienas toks pa-*

saulio predikatas randasi iš laike vykstančios genezės, būtent – genezės, kuri yra įsišaknijusi žmogaus veikloje ir buvime veikiamam [7, p. 168]. Taigi pasitelkus fenomenologinę redukciją pasauliui ir žmogiškajai egzistencijai yra grąžinama prarastoji prasmė.

E. Husserlio sekėjai, pvz.: Martinas Heideggeris, Maxas Scheleris, Maurice Merleau-Ponty, Hannahas Arendtas, Karolis Wojtyła ir kt., išplėtoję fenomenologinį metodą, pradėjo įvairiais aspektais tirti autentiškas ir neautentiškas egzistencialines galimybes, kitaip tariant, žmogaus *nuopuolį* į pasaulį ir *dalyvavimą* jame. M. Heideggerio įvestas terminas *nuopuolis* yra žmogaus egzistencijos apibūdinimas, žymintis „ontologinį judrumą“ [4, p. 97], žmogiškosios būties charakterį, arba, kitaip tariant, kasdieninį egzistavimo būdą. *Nuopuolis* – tai neautentiška egzistencija, kolektyvinis beasmeniškumas, galimybė atsirasti autentiškai egzistencijai, tikrajam asmeniui. *Nuopuolio* nereikia suprasti teologiškai, kaip „žmogiškosios prigimties sugedimą“ [4, p. 97], pažymi M. Heideggeris, bet kaip realią aplinką, kurioje reiškiasi žmogiškasis *aš*. Taigi tikroji žmogiškosios egzistencijos prasmė yra savęs paties supratimas ir realizavimas per neautentišką egzistenciją. Šią užduotį žmogui padeda įvykdyti sąžinė, kuri nuolat ragina būti pačiu savimi, sukelia kaltės jausmą. Tačiau kaltės idėja, M. Heideggerio nuomone, nėra savavališkai išmąstyta ir priskirta žmogui. Kasdieniame gyvenime žmogus kaltumą supranta kaip ko nors, ką galėjo padaryti, nepadarymą, arba, realizuodamas kokią nors galimybę, pats to nenorėdamas, ją atėmė iš kito žmogaus. Būtent toks požiūris „būti kaltu“, pasak M. Heideggerio, veda prie egzistencinės kaltės idėjos, kurią jis apibrėžia per trūkumą, t. y. nebuvimą [5, p. 283]. Toks egzistencinės kaltės supratimas per *nesatį*, per *ne* egzistencinei kaltei suteikia, kaip teigia M. Heideggeris, niekybės pagrindą. Žmogiškoji būtis, per savo *nuopuolį* į egzistenciją, nugalėjusi neesatį, įgyja egzistencinę kaltę. Egzistencinis kaltumas, pasak M. Heideggerio, yra ontologinis pagrindas nusikaltimų galimybei atsirasti. Tačiau, toliau rašo M. Heideggeris, egzistencinis kaltumas „yra tolygi pirminė egzistencinė sąlyga tiek „moraliniam gėriui, tiek blogiui“ [5, p. 286]. Sąžinė, kviesdama žmogiškąją būtį į jos autentišką buvimą, atskleidžia, kad „pati buvimo galimybė yra kaltumas“ [5, p. 289], tačiau tai nereiškia, kad buvimas pats savaime yra blogis. Žmogus, supratęs sąžinę kaip liudijimą egzistencinio buvimo ir kvietimo išsiveržti iš kolektyvinės, beasmenės būties į autentišką būtį, prisiima sąžinės turėjimą, kaip nuosavo kaltumo laisvę, t. y. galimybę savo veikloje priimti gerus ar blogus sprendimus. Taip aiškindamas sąžinę, M. Heideggeris nori parodyti, kad kaltumas yra apriorinis, leidžiantis žmogui apsispręsti ir priimti egzistencinės kaltės būvį, suprantant savo autentiško buvimo prasmę iki mirties.

Taigi „moralinę kaltę jaučia visi, kas palieka širdyje vietos sąžinei ir atgailai“ [8, p. 273]. Kadangi atgaila dvasiniame gyvenime užima ypatingą vietą, tai jos dėka, pasak M. Schelerio, mes galime išsivaduoti nuo kaltės jausmo. Tikroji atgaila yra atliekama ne dėl netinkamai atlikto konkretaus veiksmo, bet dėl būsenos, kurią asmuo įgyja per egzistencinę kaltę. Kaip pažymi B. Kuzmickas, M. Scheleris, tuo remdamasis, nori pagrįsti sampratą, kad tikroji atgaila žmogų veikia kaip sielos savigyda ir yra vienas iš būdų atgauti prarastas dvasines jėgas [9, p. 173]. Suteikęs atgailai moralumo pobūdį, M. Scheleris kalba ir apie kolektyvinę atgailą, kuri, jo nuomone, suteikia jėgų visai tautai atsinaujinti ir dvasiškai sustiprėti. Taigi egzistencinis kaltumas, remiantis tiek M. Heideggerio, tiek M. Schelerio interpretacijomis, tampa dorovinių veiksmų sąlyga. Taip yra išsklaidomas mitas apie žmogaus visagalybę, parodant jog žmogus užmiršo, kad jo gyvenimas nėra begalinis. Kai tie dalykai užmirštami, teigia M. Heideggeris, atsiranda mąstymas apie „dabar“ ir žmogus, pamynęs visus dorovės principus, tampa priklausomas nuo „dabar“ diktato. Šiuolaikiniam žmogui M. Heideggeris primena, kad gyvenimą mes gauname kaip dovaną, ir todėl mums reikia permąstyti žmogaus ryšį su pasauliu, su visuomene. Dovana – tai dorovinis poelgis, kuris vertinamas kaip dorybė be aukos, ir kaip pažymi N. Hartmanas, dovanojimas „turi tai, kas būdinga aukščiausioms vertybėms apskritai“ [3, p. 216].

Sąmonės vertybinio aspekto ugdymo svarbą pabrėžė M. Scheleris, daug dėmesio skyręs vertybių teorijai ir taikęs fenomenologinį metodą jausmų aprašymams. Remiantis taisyklėmis, kuriomis vadovaudamasis žmogus nustato vertingumą ar nevertingumą, mes galime apibrėžti jo „pasaulėžiūros, pasaulio pažinimo, pasaulio mąstymo struktūrą bei turinį, taip pat jo valią atsiduoti daiktams ar juos valdyti“ [12, p. 203]. Vertybės nėra daiktų kokybės ar savybės, kurias jiems priskiria tų daiktų vartotojai, bet jos yra virš visatos – amžinos ir nekintamos [12, p. 203]. Todėl žmogus, apimtas grynosios emocinės patirties džiaugsmo, jaučia ir išgyvena vertybes, kaip sąmonės aktų objektus. Žmogus, išgyvendamas tam tikrą jausmą, sugeba nustatyti, kas yra mažiau ir kas daugiau vertinga. Tokia M. Schelerio pozicija yra vadinama *emociniu* apriorizmu, o dorumą čia lemia aukštesnių, o ne žemesnių vertybių, kurios atsiskleidžia per jausminius aktus, pasirinkimas. Išskirdamas keturias vertybių klases: hedonistinę, vitalinę, dvasinę ir religinę, M. Scheleris juslines vertybes patalpina į žemiausiąją klasę, o religines – į aukščiausiąją. Tokia idealiųjų ir normatyvinių vertybių skirstymo samprata turėjo įtakos tolimesnei vertybių filosofijos raidai, asmenybės sampratai ir fenomenologijos raiškai.

Suderinęs fenomenologinę M. Schelerio asmenybės sampratą su tomistine metafizika, naują požiūrį fenome-

nologijoje išplėtojo Karolis Wojtyła (popiežius Jonas Paulius II). Jis nagrinėjo problemą „kokiu būdu žmogus yra asmuo“ [14, p. 14].

Asmuo-veiksmas problematikoje, kuri tradiciškai yra laikoma etikos sritimi, K. Wojtyła, atlikdamas fenomenologinį veiksmą, t. y. suskliausdamas pačią etiką, atranda gryną žmogiškosios doros sampratą. K. Wojtyłos atlikta fenomenologinė veiklos analizė atskleidė, kad būdas, kuriuo sąmonė patiria jausmų pasaulį, vertinant dorovinį veikimą, nėra neutralus reiškinys. Priimdamas sprendimą, asmuo yra tam tikrame subjektyvumo būvyje, dėl kurio racionalus sprendimas įgyja sąžinės, t. y. dorovinio sprendimo formą. Kadangi asmuo veikia kokios nors situacijos rėmuose, tai jo veikimas iš esmės yra šios situacijos nulemtas. Asmens priimamas sąžinės sprendimas objektyvią tikrovę susieja su subjektyvia situacija, pasireiškiančia sąmonėje, tai atskleidžia ugdomosios kultūros svarbą. Konkrečioje apibrėžtoje situacijoje neužtenka abstrakčiai teisingai įvertinti dorovinę normą, bet konkrečiu veikimu, ar poelgiu, normą reikia pritaikyti tam tikram atvejui. Sąžinės akte tuo metu vyksta ypatingas teisingumo susiejimas su privalėjimu. Priimant sprendimus svarbią vietą užima vertinimas pačiame ugdymo procese. Šiuo atveju ypač svarbi etika, kuri pagrindžia dorovės normas, kurios tarnauja teisingam sąžinės sprendimui. Tokių normų pagrindimas yra suobjektyvinto gėrio teisingumas. Todėl sąžinė yra konkretaus asmens išgyventa ir realizuota dorovinė norma, įgyjanti vienintelį ir nepakartojamą matmenį. K. Wojtyła pažymi, kad žmogaus asmens objektyvi vertė: gėris ir veikimas kartu *su kitais*, yra dorovinės sferos savitumo pamatas ir, tuo pačiu, etinės refleksijos pagrindas. Etinė refleksija dorovinio vertinimo sistemą įtraukia į visas žmogaus veiklos sferas. Veikdamas bendruomenėje asmuo iškelia žmoniškumo svarbą, nes kiekvienas *kitas* per žmoniškumą įgyja bendrumo pagrindą. Dalyvavimas bendruomenės veikloje remiasi kiekvieno žmogaus sugebėjimu išreikšti žmoniškumą, ir taip kiekvienas randa savo asmeninę prasmę. Veikimas ir buvimas *kartu su kitais*, užgožiant bei apribojant kai kurių asmenų dalyvavimą, t. y. pažeidžiant subordinaciją, kuri yra ardo žmoniškumo kokybę, pasireiškia susvetimėjimu ir visomis kitomis blogybėmis. Nykstant žmoniškumui yra užmirštamas priesakas „mylėk“, kuris, pasak K. Wojtyłos, pirmiausia pabrėžia veikimo ir *buvimo su kitais* „šviesiąją“ pusę. Šis evangelinis priesakas atskleidžia „artimo“ kaip sąsajos su savo *aš* prasmę ir yra žmoniškumo pagrindas. Ši sąsaja taip pat yra nuoroda į žmogaus visuomeninę prigimtį.

Išvados

1. Konkretaus asmens ugdymo procesas atsiskleidžia per dorovines vertybes, kurios determinuoja jo veiksmų ir poelgių vidinį priežastingumą. Ryšis tarp subjektyvaus išgyvenimo su objektyvia tiesa konkretizuojamas dorovine patirtimi, kurią padeda atskleisti dorovinių galių fenomenologinis tyrimas.
2. Sąžinė padeda žmogui realizuoti savo tikrąją egzistencijos paskirtį, sukeldama kaltės jausmą. Per jį asmuo, išgyvendamas tai savyje, atranda savo tapatybę. Jo suverenumas pasireiškia per laisvą veikimą, renkantis tiesą, kuri atskleidžia asmens savastį.
3. Egzistencinė kaltė yra gėrio / blogio ontologinis pagrindas. Suobjektyvintas gėris, kaip dorovinių normų sklaida, realizuojama per sąžinę, padeda įprasminti teisingumo idėją. Šis įprasminimas vyksta išgyvenant vertybes, pasitelkus proto ir ugdymo formuojamą idealą.
4. Egzistencinės kaltės jausmą panaikina atgaila. Ji turi ne tik asmeninį, bet ir istorinį, visuomeninį matmenį. Atgaila, keisdama praeities veiksmus ir poelgius, yra nukreipta į sielos savigydą ir yra vienas iš būdų atgauti prarastas dvasines jėgas.
5. Fenomenologinė ugdymo proceso dorovinių galių įžvalga stiprina asmenybės vertybines orientacijas. Dorovinės vertybės suvienija žmones veikti „kartu su kitais“, padeda įveikti išorinį svetimumą ir plečia bendravimo vienų su kitais ribas.

Literatūra

1. Baudrillard J. Simuliakrai ir simuliacija. – Vilnius: Baltos lankos, 2002.
2. Depraz N. Transcendance et incarnation. – Paris: VRIN, 1995.
3. Hartman N. Filosofijos įvadas. – Vilnius: Pradai, 2001.
4. Heidegeris M. *Būtis ir laikas* // Heidegeris M. Rinktiniai raštai. – Vilnius: Mintis, 1992.
5. Heidegger M. Sein und Zeit. – Tübingen: Max Niemeyer, 1993 // žr. 1997 m. vert. į rusų k.
6. Husserl E. *Idées* directrices pour une phénoménologie. – Paris: Gallimard, 1950.
7. Husserl E. Karteziškosios meditacijos. – Vilnius: Aidai, 2005.
8. Jaspersas K. Kaltės klausimas // *Gėrio kontūrai* / sud. B. Kuzmickas. – Vilnius: Mintis, 1989.
9. Kuzmickas B. Katalikiškoji filosofija. XIX ir XX a. – Vilnius: LTU leidybos centras, 2003.
10. Mickūnas A., Stewart D. Fenomenologinė filosofija. – Vilnius: Baltos lankos, 1994.
11. Sartre J.-P. Santykiai su kitu asmeniu // Baltos Lankos. – 2002, Nr. 14, p. 124–150.
12. Scheler M. Ordo Amoris forma // Gėrio kontūrai / sud. B. Kuzmickas. – Vilnius: Mintis, 1989.
13. Visa aprėpianti dabartis. Algį Mickūną kalbina Arūnas Sverdiolas / sud. A. Sverdiolas. – Vilnius: Baltos lankos, 2004.
14. Wojtyła K. Asmuo ir veiksmas. – Vilnius: Aidai, 1997.

Summary

Dalia Marija Stančienė

THE PHENOMENOLOGICAL INSIGHT OF THE MORAL FACULTIES: EDUCATIONAL VALUE ASPECT

In this article the phenomenological insight into conscience, guilt and repentance are analyzed along with the possibilities of practical application in education the phenomenological methods elaborated by Husserl, Heidegger, Scheler, and Wojtyła. The results of phenomenological inquiry enable to estimate the dynamism of morality in the scale of values; the internal causes and motives of personal behavior.

Phenomenology underlines that conscience assist person in understanding the meaning of his / her life and reach personal ends. The conscience urges person to be faithful to himself / herself and causes the experience of guilt. But, according to Heidegger, the idea of guilt is not arbitrary contrived and applied to man. In quotidian life people, as rule, understand guilt as failure to do something which has to be done, or unintended deprivation of other person of what is his / her due. According to Heidegger, such understanding of "to be guilty" leads to the existentialist idea of guilt. Existential guilt, according to Heidegger is the ontological foundation of the possibility of moral crimes. According to Scheler, the repentance can free us of the sense of guilt. The genuine repentance acts like self-healing of human soul. It is one of several ways to restore the lost spiritual powers. Scheler speaks not only about personal but also about collective repentance which opens possibility for the spiritual renovation of whole nation. Thus in the interpretation of Heidegger and Scheler the existential guilt is the condition of moral activity. Nevertheless the moral activity depends on accepted decisions. The criteria of these decisions are implanted during the process of education. Wojtyła underlines the importance of ethics, which validate moral norms, for education.

Key words: conscience, guilt, repentance, values, phenomenological insight in education.

Vilniaus pedagoginis universitetas,
Pedagogikos ir psichologijos fakultetas,
Etikos katedra
Įteikta 2005 m. spalio mėn.